

“Jakob vestigde zich” – over een rust die verstoord werd

Deze eindopdracht vormt een neerslag van een stuk gedachtenvorming naar aanleiding van de cursus “Jozef: een veelkleurige mantel”, die in mei en juni 2016 gevolgd is aan de Protestantse Theologische Universiteit in het kader van de Permanente Educatie.

De Jozef-verhalen kenmerken zich voor mij door een zekere onrust. Een bereikte status quo wordt telkens weer verstoord. Jakob raakt zijn rust kwijt. Jozef zijn veelkleurige mantel, later zijn mooie baan bij Potifar, terwijl de verhalen rond Jozefs hoogst bereikte status als onderkoning ook nog eens dienen als opmaat tot de periode van slavernij in Egypte. Dit roept vragen op. Wat is Gods rol in dit alles? En valt daar, zo die er is, een betekenis aan te geven? Met deze en dergelijke vragen houd ik mij hieronder bezig, vooral naar aanleiding van de openingswoordjes van de Jozefcyclus: “vayeshev Jakob” (en Jakob vestigde zich) en de uitleg vanuit de rabbijnse literatuur hierbij.

Een rust die verstoord werd

Wat opvalt is, dat de verhalen die in de Bijbel bekend staan als de ‘Jozef-verhalen’ (Genesis 37-50) beginnen met het noemen van Jakob. Dat zet direkt al aan het denken. Het gaat blijkbaar niet enkel over Jozef, maar minstens zozeer over zijn vader. In het vervolg zal blijken dat beiden inderdaad alles met elkaar te maken hebben. Om te beginnen staan we stil bij Jakob, over wie aan het begin van de vertelling het volgende gezegd wordt:

*Jakob vestigde zich
in het land van de omzwervingen
van zijn vader;
in het land Kanaän. (Gen.37:1).*

In de rabbijnse literatuur wordt dit vers gekoppeld aan de direkte context van het voorgaande hoofdstuk Genesis 36. Zo legt de middeleeuwse Joodse bijbelverklaarder Rashi er de vinger bij, dat in het voorgaande wordt verteld dat ook Esau zich ‘vestigde’, en wel in het gebergte Seir (36:8). Dit gedeelte opzoekend, is de overeenkomst met de opening van 37:1 inderdaad treffend: allereerst wordt verteld dat Esau zich vestigt (evenals Jakob), en vervolgens klinken de ‘toledot’ (geboorten) uit hem (zoals we ook in Genesis 37 na het bericht over Jakobs vestiging eveneens over diens nakomelingen horen).

Tegelijk echter valt in de genoemde bijbeltekst over Jakob een verschil op met de tekst over Esau. In de tekst over Jakob zit namelijk een innerlijke spanning, die bij het spreken over Esau’s vestiging ontbreekt:

Jakob vestigt zich - in het land van de omzwervingen van zijn vader.

Nadat verteld is dat Jakob zich vestigde, wordt direkt daarop herinnerd aan de omzwervingen van Jakobs vader Isaäk. Het is daarom goed om een stukje terug te gaan in de verhalen uit Genesis. Zo lezen we in hoofdstuk 26 dat Isaäk veel heeft moeten rondzwerven. Telkens wanneer hij dacht een geschikte woonplaats te hebben gevonden, werd hij door anderen weer verdreven. Zijn leven kenmerkte zich daarom door een rusteloos optrekken van bron naar bron. Tegen die achtergrond lezen we over Jakob. Ook hij heeft een zeer onrustig leven achter de rug. Hij is zelfs een ‘balling’ geweest, op de vlucht voor zijn broer Esau, en heeft een belangrijk deel van zijn leven buiten het beloofde land gewoond, levend onder de grillen van Laban en werkend voor hem. Nu hij teruggekeerd was, gezegend was met vrouwen, kinderen en veel vee, en hij en Esau in vrede uiteen gegaan waren, waarbij Esau zich in Edom had gevestigd, leek het nu ook voor Jakob ‘eind goed, al goed’. Hij vestigde zich op een vaste plaats in Kanaän om daar hopelijk zijn oude dag in rust en vrede te slijten.

Dat Jakob echter mogelijk toch niet "lang en gelukkig" zou leven in Kanaän, valt te vermoeden uit het genoemde vers 37:1, waar bewust de onheilspellend klinkende woorden over Isaäks omzwervingen zijn toegevoegd. De woorden vallen eens te meer op, omdat ze ontbreken bij de beschrijving van Esau's vestiging. De vraag komt op: waarom staan deze woorden bij Jakob wél vermeld? Zou het hem eigenlijk wel gegeven zijn om vanaf nu in rust en vrede te wonen?

In een rondgang door de rabbijnse literatuur viel de volgende midrash (een Joodse uitleg van de Toratekst) op. Het betreft een midrash uit het verzamelwerk van midrashiem bij Genesis, te weten de *Genesis Rabba* (84:1), waar rabbi Acha's commentaar op Genesis 37:1 geciteerd wordt:

*Op het moment dat de rechtvaardigen in rust en vrede wonen
en zij ernaar zoeken in een nog grotere rust in deze wereld te wonen
komt de Satan en beschuldigt hen.*

Hij zegt:

*"Het is niet genoeg dat voor hen rust is bereid in de toekomstige wereld,
maar zij zoeken in rust in déze wereld te wonen!"*

Met andere woorden, volgens de midrash brengt de Satan op beschuldigende wijze onder Gods aandacht dat de rechtvaardigen meer begeren dan hen toekomt, en dat ze dus ontevreden zijn met wat God heeft voorgenomen hen te geven. Voor hen is rust en vrede weggelegd in de komende wereld, maar dat is voor hen niet genoeg; zij zoeken het reeds in déze wereld te verkrijgen!

Het is boeiend om het commentaar van de reeds eerder genoemde Rashi hiermee te vergelijken. Het commentaar dat hij op dit vers geeft (in: *Rashi – the Sapirstein Edition*), is volgens de uitgever (Artscroll, New York) afkomstig uit de *Tanchuma Yashan* (een verzameling uitleggende vertellingen bij de Tora). Het frappante is dat dit commentaar tegelijk sterk overeenkomt met én verschilt van het commentaar uit de *Genesis Rabba*. Zo zegt Rashi:

Er is nog een commentaar op dit vers "En Jakob vestigde zich":

Jakob zocht te wonen in rust en vrede.

Maar toen besprong de onrust van Jozef hem..

De rechtvaardigen zoeken te wonen in rust en vrede

maar de Heilige, gezegend zij Hij, zei:

*"De rechtvaardigen beschouwen datgene wat voor hen bereid is in de komende wereld als niet
genoeg voor hen, maar zij zoeken er tevens naar te wonen in rust en vrede in déze wereld!"*

Wat natuurlijk direkt opvalt is dat in het door Rashi geciteerde commentaar de beschuldiging van de Satan geheel door God is overgenomen. Zij staan met elkaar op één lijn in het verwijt dat de rechtvaardigen meer willen nemen dan hen toekomt, en vooruit lopen op wat voor hen in de toekomstige wereld is weggelegd. Jakob wilde het vreemdelingschap definitief inruilen voor vastigheid, en dat terwijl zijn vader altijd omzwervingen had gekend. Het is Jakob blijkbaar niet gegeven de weg van Esau te gaan, die zich wél voorgoed vestigde in het land Esau. Blijkbaar is zijn roeping een andere.

Maar waarom maakte Jakob hier dan een verkeerde keuze? Deze vraag kan gemakkelijk bij ons als moderne lezers opkomen. Is het dan niet goed dat een mens na een zeer onrustig leven van vele omzwervingen zoekt naar een stuk rust en vrede?

Ook hier willen wij weer luisteren naar wat hierover gezegd is vanuit de Joodse traditie.

Verwezen wordt daar naar Genesis 15:13:

*Hij (God, red.) zegt tot Abram:
weten, heel goed weten moet je
dat je zaad zwerver-te-gast zal worden,
in een land niet van hen;
knechten zullen ze hen,
en knevelen,
vierhonderd jaar lang.*

Hier lezen we de reden van het zich nog niet definitief mogen vestigen van Jakob. Al aan Jakobs grootvader Abram was door God duidelijk gezegd dat een stuk onrust onlosmakelijk verbonden was met het uitverkoren zijn. Het was Abrams nakomelingen (Israël) niet gegeven om van meet af aan in rust en vrede in het land te wonen. Dat zou pas het geval zijn na vierhonderd jaar ballingschap (waarvan wij weten dat deze het wonen in Egypte betrof). Overigens zegt God er wel in één adem bij, dat na afloop van deze vierhonderd jaar de Israëlieten uittocht zullen houden en dat dan de dingen goed zullen komen. Immers, God geeft aan dat Hij het land (Kanaän) reeds aan Abrams zaad gegeven hééft (15:16-21). Dit laatste alleen al is een sterk profetische tekst: immers, God heeft het land al gegeven (voltooid tegenwoordige tijd) aan het zaad van Abram, dat op dat moment nog niet eens tot mensen geworden is. Alles (ook de komende onrust) rust reeds bij voorbaat in zijn vaste belofte.

De sleutel voor de omgang met een moeilijke vraag

Uit Gods woorden tot Abram in Genesis 15 blijkt duidelijk dat er een vast plan ligt, waarvan het einddoel is dat het beloofde land Abrams zaad ten deel zal vallen. Tegelijk echter zullen er eerst 400 jaren zijn van 'geknecht en gekneveld' moeten leven in het land Egypte. Daarbij is voor ons als lezers onze aanvankelijke vraag (waarom Jakob zich niet mocht vestigen) natuurlijk maar half beantwoord. Misschien wordt de vraag juist wel verdiept. Want als dit moeten zwerven (maar liefst 400 jaar) tot Gods plan behoort, dan kan dit behoorlijk schuren met onze Godsbeelden. Waarom moet het nu zo?

Voor de behandeling van deze vraag willen we verder op zoek gaan in de bijbeltekst. Naar onze overtuiging ligt de sleutel bij het directe vervolg. Het bijbelverhaal vertelt namelijk iets ongebruikelijks, zo stelt de midrash. Nadat Jakobs "toledot" (geboorten) werden aangekondigd, zouden we verwacht hebben (evenals in hoofdstuk 36 bij Esau het geval was) dat er een keurige lijst opgesomd zou worden van al Jakobs nakomelingen, in volgorde van anciënniteit. Dit is echter niet het geval. De tekst zegt:

Dit zijn de geboorten uit Jakob: Jozef (37:2)

De volle aandacht valt hier dus op die ene zoon Jozef, die bepaald niet Jakobs eerstgeborene was, en toch als eerste en enige hier vermeld wordt. Blijkbaar gaat het dus om hem, als we bezig zijn met de vraag naar het waarom van Jakobs omzwervingen. Zou de weg van Jozef licht kunnen werpen op Jakobs weg? In de betekenis van de naam Jozef klinkt dit vermoeden door. Deze betekenis luidt: 'Hij zal toevoegen'. Daarmee komt de vraag op: wie is die "hij"? En wat gaat er toegevoegd worden? Om met het laatste te beginnen: dit 'toevoegen' zou zomaar betrekking kunnen hebben op het direct voorgaande thema, namelijk de omzwervingen van Jakobs vader Isaäk. Zou het God zijn, die via Jozef omzwervingen gaat toevoegen aan Jakobs weg, zoals ook zijn vader (Isaäk) die kende?

Het is in dit verband overigens opvallend dat de eigennaam "Isaäk" hier niet gebruikt wordt, maar enkel het zelfstandig naamwoord "vader" (dat ook in heel de Jozef-cyclus een belangrijk woordje is). Bij de omzwervingen gaat het blijkbaar om iets dat van vader op zoon verder gaat. Ook al wilde Jakob tot rust komen van alles, hij kreeg een zoon, die zou 'toevoegen' aan de weg die hij (Jakob) zo graag

had willen afsluiten. Daarmee zijn we ook bij de beantwoording van de andere vraag. Degene die aan Jakobs weg toevoegt, is Jozef.

Dat er inderdaad een grote overeenkomst is tussen vader en zoon, en dat er in Jozef veel toegevoegd wordt aan Jakobs weg, wordt ook duidelijk gemaakt in een boeiende midrash, die een groot aantal overeenkomsten tussen het leven van Jakob en Jozef heeft ontwaard. We zetten er hier een aantal van op een rij (genoemd in *Genesis Rabba* 84:6):

- Jakobs en Jozefs moeder waren aanvankelijk onvruchtbaar
- Jakobs en Jozefs moeder baarden elk twee kinderen
- Jakob en Jozef waren beiden de eerstgeborene van hun moeder
- Jakobs moeder had moeilijkheden tijdens de zwangerschap (Jakob en Esau die op elkaar botsten in haar baarmoeder) en Jozefs moeder leed tijdens de geboorte van Benjamin (waarbij zij zelfs stierf)
- Jakobs broer Esau zocht hem te doden. Ook Jozefs broers zochten hem te doden.
- Jakob en Jozef waren beiden herder
- Jakob en Jozef werden beiden gezegend met rijkdom
- Jakob en Jozef verlieten noodgedwongen het land en bouwden hun leven in den vreemde op
- Jakob en Jozef trouwden een vrouw van buiten het land Israel
- Jakob en Jozef kregen kinderen buiten Israel
- Jakob en Jozef werden vergezeld door engelen (hieronder volgt hierover meer uitleg wat de engelen rond Jozef betreft)
- Bij Jakob en Jozef speelden dromen een belangrijke rol
- Jakob en Jozef lieten anderen beloven hen in Israel te begraven
- Jakob en Jozef stierven in Egypte
- Jakob en Jozef werden gebalsemd
- Jakob en Jozef werden (uiteindelijk) begraven in Israel

Kortom, Jozef lijkt in veel op zijn vader Jakob. Hij heeft de blauwdruk van zijn vaders leven overgenomen, zodat zijn weg wel een kopie lijkt van die van zijn vader. Hij (de 'toevoeger') fungeert daarmee als een soort verlengstuk van Jakobs leven. En inderdaad: via Jozefs leven zouden vele omzwervingen aan Jakobs bestaan toegevoegd worden. Dat wordt van meet af aan verteld, op het moment dat Jakob zich eigenlijk liever wilde settelen.

Toch is hiermee nog niet alles gezegd. Op grond van het bovenstaande lijkt het weliswaar klip en klaar dat Jozef de toevoeger is van de onrust aan Jakobs leven. Met het reeds besproken Genesis 15:13 in het achterhoofd rijst echter tegelijk het stevige vermoeden dat het uiteindelijk God zelf is, die, via Jozef, omzwervingen toevoegt aan Jakobs leven. 'Hij zal toevoegen' verwijst uiteindelijk naar God zelf: door middel van Jozef zal Hij iets beslissends aan Jakobs leven toevoegen.

In het verhaal van Jozef willen luisteren naar twee belangrijke momenten, waaruit blijkt dat zowel God zelf als ook Jozef inderdaad beide een rol spelen in de weg van Jakob, die nog zo'n onverwachte wending zou nemen. Vanuit deze twee belangrijke momenten willen wij tevens zoeken naar manieren om met de moeilijke vraag om te gaan, waarom Israel die vierhonderd jaar ballingschap niet zou mogen ontlopen, en Jakob nog niet aan zijn rust toe mocht komen.

Twee bepalende momenten in de Jozef-verhalen

In de Jozef-verhalen vallen tenminste twee bepalende momenten te ontwaren, waarop zowel Gods rol als die van Jozef voor het voetlicht komen en een boeiend licht werpen op de vraag die ons bezighoudt. Het betreft Genesis 37:15-17 en Genesis 39.

Genesis 37: 15-17: de geheimzinnige man

In dit tekstgedeelte vindt de Joodse uitlegtraditie belangrijke aanwijzingen voor de (verborgen) sturing van God, waardoor aanvankelijk Jozef (en via hem ook later Jakob) uiteindelijk in Egypte zal belanden. Jozef, die door zijn broers gehaat is, wordt door vader Jakob op weg gestuurd naar zijn broers, die in Sichem de kudden hoeden. Wanneer Jozef daar aankomt, zijn ze daar echter niet. Jozef dwaalt daarop al zoekend rond op het veld. De rabbijnse traditie ziet hier de spanning toenemen. Met de verdere kennis van dit verhaal in het achterhoofd (waarbij duidelijk is dat God Jozef en zijn broers heeft gebruikt in zijn plan, zo zal Jozef het althans zelf duiden) was het immers nodig dat Jozef door zijn broers in de put geworpen en naar Egypte verkocht zou worden. Nu dreigt dit echter te mislukken, want de broers zijn vertrokken en spoorloos! De Joodse commentator Ramban geeft in zijn uitleg bij deze verzen echter aan dat God veel middelen en personen heeft om zijn plan te voltooien. Er is in het verhaal namelijk sprake van een man, die Jozef perfect de weg wijst naar zijn broers. In een korte dialoog wordt deze ontmoeting tussen de man en Jozef weergegeven. Reeds het opgenomen zijn van deze dialoog in de Tora maakt de lezer attent op iets: het lijkt in de eerste plaats immers om een onbetekenend detail te gaan, waarin de een aan de ander de weg vraagt. Zoiets had eigenlijk beter weggelaten kunnen worden. Omdat het echter de rabbijnse overtuiging is dat er nooit 'zomaar' iets staat in de Bijbel, moet deze passage juist onze aandacht trekken. En bij nadere lezing blijkt er inderdaad iets bijzonders aan de hand. We luisteren naar wat er staat (37:15):

Een man vindt hem.

Wat opvalt is dat de onbekende man van wie we horen Jozef vónd. Alleen al in het woordje "vinden" zit besloten dat deze man Jozef blijkbaar bewust zocht. Zou hij weet gehad hebben van Jozefs probleem (dat hij zijn broers kwijt was)? Het lijkt er veel op. Daarnaast is het wonderlijk dat deze man weet wie Jozefs broers zijn, zonder dat in de dialoog verteld wordt dat Jozef hun namen noemt. Ook dat zet aan het denken. Bovendien heeft de man op geheimzinnige wijze weet van het onderlinge overleg van de broers, waarin ze met elkaar afspraken vanuit Sichem naar Dothan te gaan. Kortom, het wordt steeds duidelijker: deze man betreft niet zomaar iemand. In de Joodse traditie wordt deze "man" dan ook gezien als een engel, en is hij zelfs geïdentificeerd met de engel Gabriël (waarvan het woordje 'gèvèr' ook 'man' betekent). Bovendien wordt Gabriël ook elders in de Schrift met 'man' aangeduid (Daniël 9:21), zo stelt commentator Rashi, die ook oog had voor dit wonderlijke intermezzo. Kortom, in de boeiende rabbijnse uitleg van dit vers wordt duidelijk dat er van Godswege alles aan gedaan wordt om datgene te bereiken wat dreigt te mislukken. Jozef móet zijn broers ontmoeten; desnoods komt er een engel aan te pas. Enkel zo kan hij in deze onbeschermdere situatie naar Egypte verkocht worden en kan Gods plan (dat Jakob en zijn nakomelingen vierhonderd jaar in Egypte zouden wonen) tot vervulling komen.

Genesis 39: Jozef, Potifars trouwe slaaf

Nadat Jozef in de put had verkeerd, was hij vanuit deze diepte opgehaald en aan handelaren verkocht die hem naar Egypte lieten afdalen. Daar ging Jozefs weg echter op verrassende wijze omhoog. Hij vond zichzelf terug op bepaald geen verkeerde plaats: in het huis van Potifar, wiens huisslaaf hij mocht zijn. De reden van zijn gestegen status was God zelf: *de HEER was bij Jozef*, vertelt het verhaal veelzeggend (39:2). Gods aanwezigheid was dermate wijze zichtbaar bij Jozef (via Jozefs handelen?)

dat dit zelfs zichtbaar werd voor de Egyptische Potifar. Deze verhief om die reden Jozef steeds verder, totdat Jozef over alles wat hem toebehoorde gesteld was, zijn vrouw echter uitgezonderd.

Hoe mooi dit alles ook was, Jozef was hiermee nog niet op zijn bestemming gekomen. Gods doel was immers nog niet bereikt. Er zit daarom ook hier een spannend element in het verhaal, evenals bij het vorige gedeelte uit Genesis 37. Wat zou er namelijk gebeurd zijn als Jozef zijn leven lang in dienst van Potifar zou zijn gebleven? Dan zou hij daar zijn levensdagen in 'rust en vrede' en in zeer goede doen voleindigd hebben. Maar dat was nu juist niet de bedoeling. Via Jozef diende Jakob naar Egypte af te dalen, als opmaat voor vierhonderd jaar ballingschap. Het verhaal wordt daarom erg spannend, wanneer Potifars vrouw ten tonele verschijnt, die Jozef tracht te verleiden tot gemeenschap met haar. De spanning zit hem hier nog niet eens zozeer in het seksuele element an sich, maar in de vraag of Jozef zal zwichten, en daarmee zichzelf verpandt aan een verder leven in deze situatie, waarin hij voor de rest van zijn leven vast zal zitten aan deze vrouw en het huis van Potifar (en hij dus niet meer een andere, speciale rol kan vervullen).

Het kenmerkende aan dit verhaal is daarom, dat Jozef wél stand weet te houden in een situatie waarin menigeen dat mogelijkerwijs niet gedaan zou hebben. Jozef verklaart tegenover Potifars vrouw zijn beweegredenen waarom hij niet ingaat op haar avances, met een verwijzing naar de grens aan zijn rechten: hij is immers over alles van zijn heer Potifar gesteld, behalve over haar. Zij is niet Jozefs vrouw, maar behoort Potifar toe (39:6 en 9).

Hier ligt trouwens, zo kan vermoed worden, mogelijk een verband met de rabbijnse uitleg bij 37:1, waar (op afkeurende wijze) naar aanleiding van Jakobs vestiging in het land gezegd werd dat menig rechtvaardige ten onrechte meer wil nemen dan hem toekomt (namelijk: ook de rust in het hiernumaals, in plaats van tevreden te zijn met de rust in het hiernumaals). Jozef echter nam hier overduidelijk níet meer dan hem toekwam, en was daarmee een rechtvaardige in de meest stringente zin van het woord.

Het wrange daarbij is overigens wel, dat juist deze daad van rechtvaardigheid leidde tot een nieuwe vernedering: zijn afdaling in de gevangenis (nadat hij door Potifars vrouw, die zich door de weigering van haar avances miskend voelde, ten onrechte beschuldigd was). Tegelijk 'moest' dit blijkbaar wel zo zijn, want juist via de weg van de gevangenis, en de ontmoeting met de schenker, zou Jozefs weg omhoog gaan tot bij de Faraó, wiens droom hij zou uitleggen, waarna de keten van gebeurtenissen op gang kwam die zouden leiden tot de komst van zijn vader naar Egypte. Daarom is Jozefs weg hier ten diepste toch niet wrang te noemen. Wellicht wil de bijbelschrijver ons juist melden dat het Jozefs rechtvaardigheid-tot-het-uiteerste (waarbij de midrash Genesis Rabba 87:7 op plastische wijze beschrijft dat Jozef, die wel degelijk onder grote druk stond om toe te geven, op dusdanige wijze standhield, dat zijn zaad uit zijn vingers spoot, in plaats van dat hij zich vergreep aan de vrouw van zijn heer) was, die leidde tot zijn nieuwe vernedering, welke echter uiteindelijk zijn ultieme verhoging tot onderkoning zou inluiden, met uiteindelijk de komst van zijn vader als eindresultaat.

Wat de gedachte aan Jozefs vader betreft: er is in dit verband ook een veelzeggende midrash. In deze midrash (Genesis Rabba 87:7) wordt gesuggereerd dat er een moment was dat Jozef wél op het punt stond om toe te geven aan Potifars vrouw. Het betreft het moment, beschreven in Genesis 39:11, waarop Jozef het huis van Potifar ingaat, terwijl er verder niemand binnenshuis is. Men heeft het sterke vermoeden dat dit Jozef ongetwijfeld bekend moet zijn geweest, want alleen op nationale religieuze feestdagen werd er door alle mensen aan festiviteiten deelgenomen (en waren de huizen dus leeg). In die zin is het opmerkelijk dat Jozef in zijn eentje het huis ingaat, en daarmee onbeschermd door de aanwezigheid van anderen onder de invloed van de seksuele spanning van Potifars vrouw komt. Daarnaast wordt van Jozef ook nog eens verteld dat hij het huis ingaat om "zijn werk" te doen. Deze dubbelzinnige woorden kunnen, naast de gewone betekenis van "aan het werk gaan" ook duiden op het "werk" van de seksuele gemeenschap. Kortom, de midrash ziet het hier bijna definitief misgaan.

Echter, op het moment dat Jozef toe dreigde te geven, verscheen, zo vertelt de midrash, Jozefs vader Jakob aan hem in een soort visioen. Deze verschijning maakte dat Jozef zich alsnog wist te bedwingen. Ook al is deze midrash hier niet expliciet over, zou hier wellicht ook gedacht kunnen zijn aan het genoemde verband tussen Jozef en zijn vader, waarbij hij zich ervan bewust is dat het zijn rol is zijn vader naar Egypte af te laten dalen, en dus niet in moet gaan op de avances van Potifars vrouw? Hoe dit alles ook zij, het lijkt ook los van deze midrash glashelder dat de vertelling uit Genesis 39 ons laat zien dat naast een goddelijke engel ook de menselijke keuze om vast te houden aan het goede bepalend kan zijn bij het laten welslagen van Gods plannen. Jozefs trouw leidde ertoe dat hij in het gevang kwam, waardoor de weg naar de uiteindelijke vervulling van Gods profetie zich opende.

De omgang met een moeilijke vraag

In dit slotgedeelte willen we tenslotte vanuit hetgeen tot nu toe besproken is enkele lijnen trekken die betrekking hebben op de vraag hoe om te gaan met het moeilijke gegeven dat God welbewust aankoerst op een periode van voortgezette omzwervingen.

In de eerste plaats zou ik willen opmerken dat het Jozef-verhaal mijns inziens duidelijk maakt dat de mens zich van Gods weg en overkoepelende plan (en desnoods ingrijpen, denk aan de engel uit Genesis 37) nauwelijks of niet bewust is. Zichzelf meer onbewust dan bewust van hun bijzondere positie vervullen de hoofdpersonen hun rol. Ironisch valt ook te noemen dat het nota bene ook Jakob zelf is die mede de bron vormt van zijn voortgezette onrust. Hij was het namelijk zelf die Jozef een voorkeursbehandeling gaf ten opzichte van zijn broers (en daarmee hun haat jegens Jozef triggerde) en die vervolgens Jozef onbeschermd uitzond naar zijn broers, zodat daarmee het wiel van de verdere gebeurtenissen in beweging werd gezet. En zo zijn er nog vele voorbeelden te noemen, waarbij de mens, zich onbewust van het geheel waarin hij zich beweegt, leeft en handelt.

Misschien is dat ook voor ons wel de bedoeling: dat we ons niet al te zeer bezig houden met het grote plaatje, maar onze levenstaak vervullen, in het vertrouwen dat het uiteindelijk allemaal opgenomen is in Gods grote toekomst, die wij weliswaar niet overzien, maar waarvan wij mogen vertrouwen dat het goed komt (evenals in Gods stellige belofte aan Abram werd gemeld, dat de toekomstige slavernij van het volk uiteindelijk zou uitmonden in een exodus en zich vestigen in het beloofde land).

Een kernwoord hierbij is het woord "trouw". Ook al hebben wij niet de antwoorden op de moeilijke (levens)vraag die hier aan de orde is en hoeft dit ook niet, het verhaal geeft een sterke aanwijzing dat trouw zijn in ieder geval zeer aanbevelenswaard is, zelfs al lijkt op korte termijn de weg hierdoor alleen maar verder bergafwaarts te gaan. Dwars door alles heen mag een mens ervan overtuigd zijn dat een notie als "trouw" te allen tijde past in Gods grote plan, en dat het daarom altijd zinvol is om het goede na te jagen. We mogen het vertrouwen hebben dat de betekenis van Jozefs naam (Hij zal toevoegen) een dragende grond is onder heel het leven, waarbij zowel God als mens een beslissende rol hebben. Daarbij mag tevens bedacht worden dat de toekomst nadrukkelijk zijn woordje meespreekt: er *zál* immers toegevoegd *wórden*. God doet zijn belofte gestand. Evenzeer als Hij ervoor zorgde dat Jozefs weg naar beneden ging, was ook Hij het die maakte dat deze weer omhoog voerde. Het is in dit licht, dat de reeds eerder genoemde midrash, waarin Jakob gemaand wordt om zich nog niet definitief te vestigen, maar zijn rust uit de toekomstige wereld te verwachten, zich laat lezen.

Verdere lijnen

Verder doordenkend over dit alles, vallen er bij dit alles wellicht ook zinvolle lijnen naar Christus te trekken. Ook Hij, de rechtvaardige bij uitstek, 'moest' immers een weg door de diepte gaan, zo verzekerde Hij meermalen zijn discipelen. Ook hier treffen we weer dat raadselachtige aan, dat er ook een gang door de diepte bestaat, die blijkbaar onlosmakelijk verbonden is met de weg omhoog, die van de opstanding. Hoewel dit alles ook in de evangelieën niet allemaal verklaard wordt, is ook daar wel degelijk duidelijk dat het woordje 'trouw' beslissend is. Christus, die in alles trouw bleef aan zijn weg, zorgde er zo voor dat dit alles uiteindelijk heel de mensheid ten goede is gekomen (en zal komen). Zoals Jozef Jakob op zijn bestemming brengt, zo komen ook wij dankzij Christus uiteindelijk op onze bestemming. Een bestemming die dus gefaseerd is in twee stadia: eerst die van de weg omlaag en tenslotte van de weg omhoog.

Er valt bij de Jozef-verhalen daarom ook te denken aan de evangelieteksten over "het kruis opnemen" en de weg van Christus gaan. Ook gelovigen-nu zijn, zo geeft Jezus helder aan, evenmin als bij Jakob het geval was, gearriveerd. Zij dienen een weg te gaan, waarin zij weliswaar door de diepte heengaan, maar zich uiteindelijk in Gods plan opgenomen mogen weten. Een weg die, met hoeveel onduidelijkheden en vragen ook omgeven, niet gemeden, maar in trouw gegaan mag worden.

Wanneer Christus Petrus toespreekt (Joh.21:18), geeft Hij hem aan dat hij ook gebonden zal worden. Woorden die sterk doen denken aan de godsspraak uit Genesis 15:13, waar gezegd werd dat Abrams nakomelingen 'geknecht en gekneveld' zouden worden. Ook Christus is er helder in dat, analoog aan Jakobs en Jozefs weg, de weg van gelovigen in Israels God door de diepten kan gaan van vijandschap en verdrukking vanwege het geloof.

In die zin stelt het Jakob/Jozef-verhaal stevige vragen aan mij als predikant en aan ons kerk-zijn. Zijn wij als kerk in onze cultuur niet al te zeer gearriveerd, tot rust gekomen? Die mogelijkheid is niet denkbeeldig. Immers, ook wij leven in een cultuur waarin, evenals bij Jakobs broer Esau het geval was, alles draait om een 'gesettled leven' en waarin velen als credo hebben dat genieten het hoogste levensdoel is, en waarbij wegen de diepte in liever gemeden worden en diegenen die zich daar wel in bevinden als mislukkelingen beschouwd worden. Toch is dat niet het laatste wat gezegd of gedacht hoeft of mag worden. Het Jakob/Jozef-verhaal geeft ook een stuk rust en ruimte om de diepte niet te schuwen, wantrouwen of vrezen, maar te vertrouwen dat ook daar de HEER erbij is, evenals Hij dat was bij Jozef.

Hoe dan ook, het zal er ook voor onze persoonlijke en kerkelijke weg om gaan dat wij leven vanuit het besef er "nog niet te zijn", en dat niet alleen hoogte- maar ook dieptepunten kunnen horen bij de geloofsweg achter Christus aan. Ons kleine leven mogen wij proberen te leven in overgave en trouw aan Hem en onze naasten.

"Vayeshev Jakov" (Jakob vestigde zich) – deze woordjes hebben mij sterk aan het denken gezet, een denkproces dat nog niet af is, maar waaruit ik toch enkele kernmomenten hierboven heb geprobeerd weer te geven.

Bart Trouwborst

Literatuur

Rabbi Elie Munk, *The Call of the Torah; An Anthology of Interpretation and Commentary on the Five Books of Moses. Bereishis*. Artscroll Mesorah Series. Artscroll, 1994. New York.

Ramban, *The Torah: with Ramban's Commentary; Translated, Annotated and Elucidated. Bereishis (b)*. Artscroll, 2005. New York.

Rashi, *The Torah: with Rashi's Commentary; Translated, Annotated and Elucidated. Bereishis*. The Sapirstein Edition. Artscroll, 1999. New York.

Rabbi Nosson Scherman (ed.), *Midrash Rabbah, with an Annotated, Interpretative Elucidation and Additional Insights. Bereishis, Vayeishev-Vayechi*. Artscroll, 2011. New York.

Rabbi Meir Zlotowitz (ed.), *Bereishis; A new Translation with a Commentary anthologized from Talmudic, Midrashic and Rabbinic Sources*. Vol I (b) in The Artscroll Tanach Series. Artscroll, 1995. New York.